

ADABIY ASARLAR YORDAMIDA BOSHLANG'ICH SINIF
O'QUVCHILARINING NUTQIY MADANIYATINI OSHIRISH

Kurbanova Gulzoda Yunusovna

BuxDPI o'qituvchisi

gulzodakurbanova84@gmail.com

O'rinboyeva Gulsevar G'ayrat qizi

1-bosqich talabasi

Q. Murtazoyev ko'chasi 13 A-uy

Tel.: +99877208091

Annotatsiya: Mazkur maqolada adabiy asarlarning boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqiy madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Asosan, o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini to'g'ri, ravon, mantiqiy va adabiy mezonlarga mos holda ifodalay olishlari uchun badiiy adabiyotdan foydalanish yo'llari yoritiladi. Shuningdek, adabiy matnlar asosida o'quvchilarda og'zaki ifoda, tinglash, fikrlash, o'z fikrini aniq va tushunarli yetkazish ko'nikmalarini rivojlantirish metodlari ko'rib chiqiladi. Maqolada amaliy tavsiyalar va ta'limiy faoliyatda qo'llash mumkin bo'lgan usullar berilgan.

Abstract: This article examines the role of literary works in the formation and development of primary school students' speech culture. It primarily highlights ways to utilize literary texts so that students can express both oral and written language in a correct, fluent, logical, and stylistically appropriate manner. In addition, the article discusses methods to develop skills in oral expression, listening, thinking, and conveying one's ideas clearly and coherently based on literary texts. Practical recommendations and methods that can be applied in educational activities are provided.

Abstract: This article examines the role of literary works in the formation and development of primary school students' speech culture. It primarily highlights ways to utilize literary texts so that students can express both oral and written language in a correct, fluent, logical, and stylistically appropriate manner. In addition, the article discusses methods to develop skills in oral expression, listening, thinking, and conveying one's ideas clearly and coherently based on literary texts. Practical recommendations and methods that can be applied in educational activities are provided.

Kalit so'zlar: *nutqiy madaniyat, adabiy asar, boshlang'ich sinf, og'zaki nutq, yozma nutq, o'qish darslari, estetik tarbiya, metodika, mantiqiy fikrlash, badiiy tahlil, o'quvchi faolligi, til o'rgatish*

Keywords: *speech culture, literary work, primary school, oral speech, written speech, reading lessons, aesthetic education, methodology, logical thinking, literary analysis, student engagement, language teaching.*

Nutqiy madaniyat – bu shaxsning o'z fikrlarini to'g'ri, ravon va mazmunli ifodalay olishi, muloqotda samarali ishtirok etishi va tilning badiiy-estetik imkoniyatlaridan foydalanish qobiliyatidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy madaniyatini shakllantirishda adabiy asarlar muhim rol o'ynaydi. Adabiy matnlar bolalarning so'z boyligini oshirish, grammatik to'g'rilikka erishish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qimmatli manba hisoblanadi. Inson tafakkurining rivojlanishi, uning jamiyatdagi o'rni va mavqei, avvalo, uning nutqiy madaniyati bilan belgilanadi. Nutqiy madaniyat shaxsning muloqotdagi madaniyati, til boyligi, o'z fikrini ravon, aniqlik va mantiqiylik bilan ifodalay olish salohiyatidir. Ayniqsa, bu madaniyatning shakllanishi inson hayotining ilk bosqichlarida – maktab davridan boshlanishi nihoyatda muhimdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari – bu hali dunyoni yangi angelayotgan, tafakkuri, his-tuyg'ulari va til ko'nikmalari shakllanayotgan yosh avlodidir. Shu boisdan, ularning nutqiy madaniyatini yuksaltirish ta'lim tizimining dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Nutq madaniyatini shakllantirishning asosiy omillaridan biri bu – adabiy asarlardir. Adabiy asarlar orqali o'quvchilar til boyligini oshiradi, muloqot madaniyatini o'zlashtiradi, axloqiy-estetik qadriyatlarni angelaydi va o'z fikrini ifodalashga intiladi. O'quvchilarning badiiy asarlarga bo'lgan qiziqishi, ulardagi obrazlar orqali ongida shakllanuvchi axloqiy, estetik tushunchalar, tilga bo'lgan hurmati ularning nutqiy rivojiga bevosita ta'sir etadi. Shu jihatdan ham, boshlang'ich sinfda adabiy asarlarni to'g'ri tanlash, ularni o'rganish va tahlil qilish jarayonini to'g'ri tashkil qilish pedagogik mahorat talab etadi. Adabiy asarlar orqali nutqiy madaniyatni shakllantirishda dars jarayonida o'qituvchining o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi adabiy asarni tanlashdan tortib, uni o'rganish metodikasigacha bo'lgan barcha bosqichlarda o'quvchilarning yoshi, qiziqishlari va psixologik holatini inobatga olishi zarur. Bu jarayonda og'zaki va yozma nutqni uyg'un rivojlantirishga qaratilgan mashqlar, rolli o'yinlar, suhbatlar, nutqiy topshiriqlar, ijodiy ishlanmalar muhim rol o'ynaydi.

Darslarda adabiy matnlar bilan ishlash orqali quyidagi maqsadlarga erishish mumkin:

- O'quvchilarning talaffuz madaniyatini rivojlantirish;
- So'z va iboralarni kontekst asosida to'g'ri ishlatishga o'rgatish;
- Mustaqil fikrlash va izchil ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish;
- Ijodiy yondashuvni qo'llab-quvvatlash;
- Axloqiy-estetik tarbiyani ta'minlash.

Masalan, G'afur G'ulom, Xurshid Davron, Abdulla Oripov, Erkin Vohidov kabi ijodkorlarning asarlari orqali o'quvchilar o'z ona tilining go'zalligini his qiladilar. Ularning she'rlari orqali talaffuz, intonatsiya, ritm va his-tuyg'ularni ifodalash madaniyati shakllanadi.

TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR

VI son, May

Shuningdek, rolli o'yinlar asosida o'quvchilar matn mazmunini yaxshiroq tushunadilar, personajlarning nutqini tahlil qiladilar. Bu usul orqali ularning nutqiy faolligi ortadi. Matn bo'yicha savol-javob, suhbat tuzish, voqeani davom ettirish, personajlar nomidan gapirish kabi topshiriqlar ham o'quvchining mustaqil fikrini ifodalashiga xizmat qiladi.

O'qituvchi adabiy matn asosida nutqiy mashqlar tuzishda quyidagi jihatlarga e'tibor qaratishi lozim:

- Matn yoshi va psixologik xususiyatlariga mos bo'lishi;
- So'z va iboralarning boyligi;
- Axloqiy mazmun va ijobiy g'oyalar mavjudligi;
- Matnning tuzilishi va uslubining o'rganishga qulayligi.

Adabiy asar orqali dars jarayonini faollashtirishda zamonaviy interaktiv metodlardan ham foydalanish muhimdir. Masalan, klasterlar tuzish, konsept xaritalar ishlatish, kichik guruhlarda ishlash, jamoaviy tahlil qilish kabi usullar o'quvchilarning faolligini oshiradi va ularni erkin fikr almashishga undaydi.

Darslarda adabiy matnlar bilan ishlash orqali quyidagi maqsadlarga erishish mumkin:

- O'quvchilarning talaffuz madaniyatini rivojlantirish;
- So'z va iboralarni kontekst asosida to'g'ri ishlatishga o'rgatish;
- Mustaqil fikrlash va izchil ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish;
- Ijodiy yondashuvni qo'llab-quvvatlash;
- Axloqiy-estetik tarbiyani ta'minlash.

Masalan, G'afur G'ulom, Xurshid Davron, Abdulla Oripov, Erkin Vohidov kabi ijodkorlarning asarlari orqali o'quvchilar o'z ona tilining go'zalligini his qiladilar. Ularning she'rlari orqali talaffuz, intonatsiya, ritm va his-tuyg'ularni ifodalash madaniyati shakllanadi.

Shuningdek, rolli o'yinlar asosida o'quvchilar matn mazmunini yaxshiroq tushunadilar, personajlarning nutqini tahlil qiladilar. Bu usul orqali ularning nutqiy faolligi ortadi. Matn bo'yicha savol-javob, suhbat tuzish, voqeani davom ettirish, personajlar nomidan gapirish kabi topshiriqlar ham o'quvchining mustaqil fikrini ifodalashiga xizmat qiladi.

O'qituvchi adabiy matn asosida nutqiy mashqlar tuzishda quyidagi jihatlarga e'tibor qaratishi lozim:

- Matn yoshi va psixologik xususiyatlariga mos bo'lishi;
- So'z va iboralarning boyligi;
- Axloqiy mazmun va ijobiy g'oyalar mavjudligi;
- Matnning tuzilishi va uslubining o'rganishga qulayligi.

Adabiy asar orqali dars jarayonini faollashtirishda zamonaviy interaktiv metodlardan ham foydalanish muhimdir. Masalan, klasterlar tuzish, konsept xaritalar ishlatish, kichik guruhlarda ishlash, jamoaviy tahlil qilish kabi usullar o'quvchilarning faolligini oshiradi va ularni erkin fikr almashishga undaydi.

Adabiy asarlarning nutqiy madaniyatga ta'siri. Adabiy asarlar orqali o'quvchilar:

- Yangi so'z va iboralar bilan tanishadi;
- Nutqning badiiy usullarini (tashbeh, istiora, metafora) o'rganadi;
- Tilning ohang va uslub xususiyatlarini egallaydi;
- Tasavvur va mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Biz adabiy asarlardan foydalanish usullari orqali bolada kompetensiyalarni shakllantiramiz:

- **O'qish va muhokama:** She'r, hikoya yoki ertaklarni o'qib, mazmuni haqida suhbatlashish.
- **Hikoya qilish:** O'quvchilarga asarni o'z so'zlari bilan aytib berish vazifasi berish.
- **Teatrlashtirish:** Adabiy asarlar asosida kichik spektakllar tashkil qilish.
- **Ijodiy topshiriqlar:** Asar qahramonlari haqida yangi voqealar uyushtirish yoki she'r yozish.

Samaradorlik shartlaridan biri bu o'quvchilar yoshiga mos adabiy asarlarni tanlash; didaktik materiallar (rasmlar, kartinkalar) bilan qo'llab-quvvatlash; har bir o'quvchining nutqiy taraqqiyotini individual baholashdir.

Xulosa qilib aytganda, adabiy asarlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy madaniyatini oshirishning asosiy vositalaridan biridir. Ular bolalarni nafaqat til o'rganishga, balki madaniy, axloqiy va estetik jihatdan kamolotga yetishiga yordam beradi. O'qituvchilar adabiyotdan foydalanishda kreativ yondashuvni qo'llab, nutq mashqlarini muntazam tizimda amalga oshirishi lozim.

Yana bir muhim jihat shundaki, boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'pincha tilni intuitsiyaga asoslangan tarzda o'zlashtiradilar. Bunday holatda, adabiy matnlar ularni nafaqat estetik zavq olishga, balki grammatik, leksik va stilistik jihatdan to'g'ri gapirishga ham undaydi. Bu jarayonda adabiy matnlar tahlili, personajlarning nutqiga e'tibor qaratish, ularning tilidagi emotsional va semantik jihatlarni tushunishga urinishi o'quvchilar nutqining boyishiga olib keladi. Zamonaviy ta'limda kommunikativ yondashuvning ustuvorlik kasb etishi, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, nutq orqali o'z pozitsiyasini bildirish, ijtimoiy faol bo'lish kabi ko'nikmalarni shakllantirish zarurligi bu mavzuni yanada dolzarb qiladi. Adabiy asarlar esa bu maqsadlarga erishishda eng samarali vositalardan biri hisoblanadi. Maqolaning asosiy maqsadi ham – boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy madaniyatini oshirishda adabiy asarlarning o'rni va ahamiyatini tahlil qilish, ta'limiy jarayonda uni qanday samarali qo'llash mumkinligini ko'rsatishdan iborat.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy madaniyatini shakllantirishda adabiy asarlar eng samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Adabiy matnlar orqali bola so'z boyligini oshiradi, muloqot madaniyatini o'zlashtiradi, axloqiy-estetik qadriyatlarni anglaydi. Bu esa o'z navbatida o'quvchining og'zaki va yozma nutqini rivojlantiradi. Shuningdek, darslarda adabiy asarlardan foydalanish bola tafakkurining kengayishiga, hayotiy tushunchalarning shakllanishiga, mustaqil fikrlash va erkin ifoda ko'nikmalarining rivojlanishiga olib keladi. O'quvchi matn orqali o'zini va atrofdagilarni tahlil qilishga, tildagi emotsional va estetik jihatlarni anglashga o'rganadi. Bunday yondashuv ta'limning zamonaviy talablari – kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish, ijtimoiy faollik, estetik tarbiya, shaxsiy taraqqiyotga xizmat qiladi.

Adabiy asarlar yordamida nutqiy madaniyatni yuksaltirishda o'qituvchi faol, ijodkor, izlanuvchan bo'lishi lozim. Har bir dars mazmunli, o'quvchini fikrlashga undovchi, matn orqali o'zligini anglashga yordam beruvchi bo'lishi kerak. Shu tarzda boshlang'ich sinfda poydevori qo'yilgan nutqiy madaniyat keyingi ta'lim bosqichlarida, hayotda mustahkam asosga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N. Karimov. Adabiyot nazariyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2015.
2. A. Hayitmetov. Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent: Fan, 2014.
3. M. Qodirov. O'zbek bolalar adabiyoti. Toshkent: O'zbekiston, 2020.
4. S. Mamajonov. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. Toshkent: TDPU, 2018.
5. D. Jo'raev. Badiiy tafakkur asoslari. Toshkent: Adabiyot, 2017.
6. N. Yo'ldoshev. Til va nutq madaniyati. Toshkent: Yangi asr, 2021.
7. M. Yoqubov. Pedagogik texnologiyalar. Toshkent: TDPU, 2016.
8. R. Rahmonov. Adabiyot darslarini o'qitish metodikasi. Toshkent: Fan, 2015.
9. O. To'xtaeva. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent: TDPU, 2019.
10. F. Sattorov. Boshlang'ich ta'limda adabiy o'qish. Toshkent: O'zbekiston, 2016.
11. A. Mahkamova. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlash psixologiyasi. Toshkent: TDPU, 2020.
12. H. Haydarov. Adabiyot va estetik tarbiya. Toshkent: Adabiyot, 2015.
13. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi qonuni. Toshkent: Adolat, 2021.
14. "Yangi O'zbekiston" gazetasi maqolalari. 2022–2024 yillar sonlari.